

Determinants of Student Dropout in Iran: A Systematic Review

Mohsen Noghani Dohkt Bahmani *

Professor, Department of Social Sciences.
Faculty of Literature and Humanities. Ferdowsi
University of Mashhad. Mashhad. Iran

Mahla Mohammadi

PhD Student in Economic Sociology and
Development. Faculty of Literature and
Humanities. Ferdowsi University of Mashhad.
Mashhad. Iran

Abstract

Given the breadth and severity of the consequences of student dropout for educational equity and socio-economic development, identifying the factors influencing this phenomenon is a critical necessity. Accordingly, this study aims to identify the factors affecting student dropout in Iran through a systematic review of the research literature. The study adopts an integrative systematic review approach and follows three stages of review: antecedent, process, and outcome. After the screening procedures, 25 articles published between 1991 and 2025 were selected for analysis. The findings indicate that the factors influencing student dropout fall into two broad categories: in-school factors, including institutional weaknesses in education, low levels of social capital, and inadequate educational infrastructure; and out-of-school factors, including limited family economic and cultural capital, low individual capability and motivation, family dysfunction, constraints of the physical environment, weakened functioning of cultural capital, and social limitations. Given the dynamic interaction among these factors, effective intervention requires a systemic

* Corresponding Author: noghani@um.ac.ir

How to Cite: Noghani Dohkt Bahmani, M., Mohammadi, M. (2025). Determinants of Student Dropout in Iran: A Systematic Review, *Quarterly Journal of Social sciences*, 32(109), 1-43. DOI: 10.22054/qjss.2026.86153.2891

approach that attends to the network of causal relationships among them. Accordingly, future research is recommended to adopt a systemic and holistic perspective that considers the interrelationships among components and stakeholders, thereby enabling more effective interventions to address student dropout.

Keywords: Dropout, Systemic Approach, In-school Factors, Out-of-school Factors, Systematic Review.

Extended Abstract

Introduction

Education and the empowerment of human resources, by providing individuals with capabilities and fostering their potential, is recognized as the most fundamental and influential factor in the development of human societies. Therefore, societies strive to invest in the education and training of specialized human resources as the first step in the chain of large-scale development and progress. However, it should be noted that the disruption of the functional balance among the four subsystems of the economy, politics, society, and culture has led to the emergence of a problem known as school dropout.

The scope and intensity of the consequences of this issue—which acts as a defensive barrier in the development process and, by reproducing the cycle of functional imbalance among the four social subsystems, gradually endangers sustainable societal development—led the World Bank at the international level to create the "Education Poverty Index" as a warning for societies regarding education. As a result, societies have also made efforts to identify the network of factors contributing to student dropout.

Iran is also affected by this issue as a member of the global system. According to statistics, the dropout rate in the years 1401–1402 was 20.1 percent, 47.5 percent, and 4.4 percent in the primary, lower secondary, and upper secondary education levels, respectively. These statistics indicate that a portion of the costs related to education and training is wasted due to school dropout, and in the long run, it can lead to significant consequences, such as a reduction in capable human capital and a slowdown in economic and social development.

According to the importance of this issue in the country, there is a need for a systematic study that, through a comprehensive review of the literature related to student dropout and a comprehensive analysis of the current situation, identifies the determinants of this issue and provides a roadmap for initial preventive measures to prevent the spread of this phenomenon; therefore, the present research intends to answer the following question using a systematic review method: what are the economic, cultural, and social factors affecting student dropout in Iran?

2. Literature Review

Dropout refers to a student's formal withdrawal or cessation of education at a specific level or within a particular training program before its completion, and can encompass behaviors ranging from periodic absences to the complete abandonment of the educational program. To understand the causes of student dropout and conduct a multidimensional analysis of the influencing factors, an integrated theoretical framework can be utilized. This research employs the three-tiered macro, meso, and micro levels of sociological theories. Specifically, Bourdieu's field theory is applied at the macro level, Merton's anomie theory and Giroux's resistance theory at the meso level, and Coleman's rational choice theory at the micro level.

3. Methodology

In the present study, utilizing an integrative systematic review and the three-stage protocol of antecedent, process, and outcome, a systematic review was conducted on 25 scientific-research articles related to the factors influencing dropout, published between 1991 and 2025.

4. Results

The study of 25 articles identified 121 variables, which, following categorization, were consolidated into 10 main concepts recognized as factors influencing dropout. These were classified into two categories: in-school factors (with a frequency of 23) and out-of-school factors (with a frequency of 98). Regarding in-school factors, institutional educational weaknesses, deficiencies in social capital, and a lack of educational infrastructure can be cited. These factors interact with one another to influence the educational experience and shape the cumulative pathway toward dropout.

Similarly, the category of out-of-school factors encompasses a wide range of variables, including the scarcity of family economic capital, individual incompetence and lack of motivation, scarcity of family cultural capital, dysfunctional families, physical environmental constraints, the erosion of cultural capital functions, and social limitations. These factors not only directly impact the educational experience but also shape the cumulative pathway of dropout through their interactions with each other and with in-school factors.

5. Conclusion

The involvement of multiple factors in dropout indicates that education and its continuity are vulnerable to various conditions and lack the capacity to cope with dysfunctions. Consequently, unless various mechanisms for prevention, solutions, and the management of this issue are provided by societal institutions and macro-structures, individuals take action themselves and are compelled to employ exclusionary mechanisms.

To intervene in this issue, it must be noted that dropout is a complex phenomenon; this implies that, in addition to being the product of an intricate network of causal relationships and feedback loops among variables, it can itself serve as a structural foundation for the emergence of other harms. In other words, dropout is both produced by unbalanced structural conditions and can itself act as a reproducer of these very unbalanced structural conditions. Therefore, paying attention to the key variables of the network, how to intervene in them, and the appropriate timing for intervention makes effective intervention possible and breaks the vicious cycle of the reproduction of this issue.

عوامل موثر بر ترک تحصیل دانش آموزان در ایران؛ مرور سیستماتیک بر مطالعات انجام شده

استاد گروه علوم اجتماعی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه
فردوسی مشهد. مشهد. ایران

محسن نوغانی دخت بهمنی

دانشجوی دکتری جامعه شناسی اقتصادی و توسعه. گروه علوم
اجتماعی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه فردوسی مشهد.
مشهد. ایران

مهلا محمدی *

چکیده

با توجه به گستره و شدت پیامدهای ترک تحصیل دانش آموزان بر عدالت آموزشی و توسعه اجتماعی-اقتصادی جوامع، شناسایی عوامل مؤثر بر این پدیده ضرورتی اساسی است؛ از این رو، مطالعه حاضر به شناسایی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش آموزان در ایران پرداخته است. پژوهش حاضر با رویکرد مرور سیستماتیک تلفیقی و طی سه مرحله پیشبند، فرایند و برآیند مرور انجام شد. پس از مراحل غربالگری، ۲۵ مقاله منتشر شده از سال ۱۳۷۰ تا ۱۴۰۴ برای تحلیل انتخاب شد. یافته‌ها نشان می‌دهد عوامل مؤثر بر ترک تحصیل در دو دسته درون‌مدرسه‌ای، شامل ضعف نهادی آموزش، ضعف سرمایه اجتماعی و کمبود زیرساخت‌های آموزشی و برون‌مدرسه‌ای، شامل کمبود سرمایه اقتصادی و فرهنگی خانواده، ضعف توانمندی و انگیزه فردی، خانواده نابسامان، محدودیت‌های محیط کالبدی، تضعیف کارکرد سرمایه فرهنگی و محدودیت‌های اجتماعی قرار دارند. با توجه به برهم‌کنش پویای این عوامل، مداخله مؤثر مستلزم اتخاذ رویکردی سیستمی و توجه به شبکه روابط علی میان آنهاست. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی با رویکردی سیستمی و نگاهی کل‌گرا، زمینه مداخله مؤثر در مسئله ترک تحصیل را فراهم آورند.

کلیدواژه‌ها: ترک تحصیل، رویکرد سیستمی، عوامل درون مدرسه، عوامل برون مدرسه، مرور سیستماتیک.

مقدمه

ریشه آموزش و تعلیم و تربیت امروزی، به سال ۸۰۰ پیش از میلاد بازمی‌گردد که با طی مسیر تکامل، امروزه در قالب آموزش مدرن در سراسر جهان گسترش یافته است (Bowen, 2003). آموزش علاوه بر اینکه به عنوان یک کالای عمومی و حقوق اساسی بشر محسوب می‌شود (Oguzor, 2014)، بنیادی‌ترین و تأثیرگذارترین عامل در توسعه جوامع به شما می‌آید. توجه به آموزش از آن رو اهمیت یافت که با شکل‌دهی به کنش‌های فردی، به تغییرات کلان ساختاری منجر می‌شود؛ به بیان دیگر، جوامع دریافتند که توسعه و پیشرفت پایدار یک کشور، تابعی است از توانمندی کارکردی در خرده نظام‌های چهارگانه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه و عناصر ذیل هر کدام از این خرده نظام‌ها که این توانمندی کارکردی نیز خود تابعی است از سرمایه انسانی توانمند و قابلیت‌محور که این سرمایه نیز خود تابعی است از آموزش و تعلیم نیروی انسانی. بدین ترتیب چنین زنجیره‌ای که حلقه پایانی آن به توسعه پایدار منتهی می‌شد، باعث شد که آموزش به عنوان اولین زنجیره این فرایند و در قالب کاتالیزوری برای توسعه انسانی و رشد اقتصادی محسوب مهم تلقی گردد (Okidi et al, 2004).

در این میان سازمان ملل متحد نیز آموزش را یک عامل کلیدی برای توسعه جوامع تلقی کرد و آن را محرک قدرتمند توسعه، تغییرات و پیشرفت‌های مثبت و یکی از قوی‌ترین ابزارها برای شکستن چرخه فقر و نابرابری، بهبود سلامت، برابری جنسیتی، صلح و ثبات بیان کرد. همسو با این امر بسیاری از کشورها به منظور توسعه اقتصادی، تولید نیروی ماهر برای پیشرفت‌های فناوری و نوآوری‌های جدید و نیاز به آموزش تخصصی و علمی، سرمایه‌گذاری بزرگی در بخش آموزش انجام دادند (Oguzor, 2014; Jones-Esa, 2022). اهمیت این موضوع باعث شد که یکی از اهداف توسعه هزاره، معطوف به توجه به آموزش و رایگان شدن آموزش ابتدایی برای کودکان باشد. بنابر گزارش بانک جهانی، آموزش و تحصیل می‌تواند رشد اقتصادی بلندمدت و نوآوری را تحریک کرده و باعث تقویت نهادها و انسجام اجتماعی شود (گزارش بانک جهانی، ۲۰۲۳). با این حال، بازماندن

از تحصیل و عدم تحصیل، پدیده‌ای است که می‌تواند سپردفاعی قدرتمند در برابر چنین اهداف ارزشمندی قرار گیرد که از آن به‌عنوان ترک تحصیل یاد می‌شود.

ترک تحصیل که به قطع روند طبیعی تحصیل مطابق با میل فردی یا فشار اجتماعی از مدرسه اشاره دارد (Niileksela & Lyster, 2016)، از منظر چهار بعد توسعه انسانی، عدالت آموزشی، اقتصاد و توسعه، یک کلان مسئله محسوب می‌شود. در بعد توسعه انسانی با توجه به اینکه آموزش یکی از ارکان اصلی توسعه انسانی است، ترک آن می‌تواند به کاهش سطح مهارت‌ها و دانش افراد منجر شود که این موضوع به‌نوبه خود بر توانایی‌های آن‌ها برای مشارکت مؤثر در جامعه و بازار کار تأثیر می‌گذارد. این مسئله می‌تواند به کاهش بهره‌وری و نوآوری در جامعه منجر شود و توسعه انسانی را مختل کند (Oguzor, 2014)؛ در این خصوص می‌توان به نظریه «قابلیت‌های انسانی» سن (۱۳۸۱) اشاره داشت.

در بعد عدالت آموزشی، ترک تحصیل به‌طور مستقیم نماد بی‌عدالتی آموزشی جوامع و محرومیت و عدم دسترسی دانش‌آموزان به فرصت‌ها و امکانات تحصیل است که به چرخه فقر و نابرابری منجر می‌شود (ساکتی و همکاران، ۲۰۲۱)؛ در این خصوص می‌توان به نظریه «برابری فرصت‌های آموزشی»^۱ کلن (۱۹۶۸) اشاره داشت. در بعد اقتصادی ترک تحصیل موجب انقباض بودجه‌های دولت، فشار بر هزینه‌های آموزش عمومی (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۳) و هدر رفت سرمایه‌های مالی شده و یکی از عوامل اصلی کاهش سطح درآمد، افزایش نرخ بیکاری، افزایش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی و کاهش کیفیت زندگی می‌باشد و به‌عنوان یک اخلال‌کننده قوی در توسعه مستمر اقتصادی و توسعه پایدار یک ملت و ارتقای زندگی استاندارد و رفاه عمومی پنداشته می‌شود (Okumu at al, 2008; Jones-Esa, 2022). در این خصوص می‌توان به نظریه‌های توسعه پایدار جوامع اشاره داشت (Mansour & Brundtland, 2010).

اهمیت این موضوع تا حدی بود که در سال ۲۰۱۹ توسط بانک جهانی و موسسه آمار

یونسکو، شاخص فقر یادگیری^۱ ایجاد شد که معیار هشیار کننده جوامع نسبت به آموزش تلقی می‌شد (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۳)؛ اما این پدیده به تدریج در جهان گسترش یافت، خصوصاً در جوامع در حال توسعه و افرادی که در شرایط غیر برخوردار از استانداردهای زندگی، زیست می‌کردند؛ در عین حال ارائه روندی از نرخ آن، دشوار است؛ زیرا اساساً این امر وابسته به زمان، مکان و گروه‌های تحت مطالعه است؛ اما آماری که از سوی سازمان یونسکو در سال ۲۰۱۸ منتشر شد، نشان داد که حدود ۲۶۳ میلیون کودک از تحصیل در مدرسه بازمانده‌اند که ۶۴ میلیون آن در مقطع ابتدایی، ۶۱ میلیون در مقطع متوسطه اول و ۱۳۸ میلیون در مقطع متوسطه دوم هستند. Chapman و همکاران (۲۰۱۱) نیز در مطالعه خود نشان دادند که انتظار می‌رود بین ۹/۳ تا ۴۳/۷ درصد از دانش‌آموزان در پایه‌های گوناگون تحصیلی، طی ۱ تا ۴ سال پس از ورود به تحصیل، اقدام به ترک تحصیل کنند.

ظهور این مسئله متأثر از عوامل گوناگون می‌باشد، به طوری که آژانس توسعه بین-المللی ایالات متحده آمریکا، پیش‌بین‌های جهانی ترک تحصیل را حضور کم دانش‌آموزان در مدرسه، رفتار مشکل‌زا و عملکرد تحصیلی پایین معرفی کرده است (USAID, 2015)، اما در مطالعات مختلف پیش‌بین‌های بیشتری برای ترک تحصیل بر شمرده شده است که می‌توانند در ذیل عوامل فرهنگی مانند فقدان تحصیلات والدین و تابع آن کم‌توجهی به تحصیل فرزندان (علی و همکاران، ۲۰۲۱)، عوامل اقتصادی مانند مشکلات مالی خانواده (Khupe, 2015) و فقر خصوصاً در کشورهای در حال توسعه (علی و همکاران، ۲۰۲۱)، عوامل آموزشی همچون ضعیف سیستم آموزشی (علی و همکاران، ۲۰۲۱) و عوامل فردی همچون غیبت از تحصیل و ورود دیر هنگام به مدرسه (Branson, 2014) دسته‌بندی کرد. کشور ایران به عنوان یکی از اعضای نظام جهانی، با چالش ترک تحصیل دانش‌آموزان مواجه است؛ به گونه‌ای که بر اساس گزارش مرکز آمار ایران با اطلاعات

۱ نشان دهنده نسبت کودکان ۱۰ ساله که قادر به خواندن و درک کردن نیستند.

دریافتی از وزارت آموزش و پرورش، نرخ ترک تحصیل در سال‌های ۱۴۰۱-۱۴۰۲ به ترتیب در دوره‌های ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم ۲۰,۱ درصد، ۴۷,۵ درصد و ۴,۴ درصد بوده است (فردای اقتصاد، ۱۴۰۲). این آمارها نشان می‌دهند که بخشی از هزینه‌های مرتبط با آموزش و پرورش به دلیل ترک تحصیل هدررفته و در طولانی مدت می‌تواند پیامدهای قابل توجهی از جمله کاهش سرمایه‌ی انسانی توانمند و کاهش توسعه اقتصادی و اجتماعی را ایجاد کند. این وضعیت در حالی است که با توجه به مسئله کاهش جمعیتی که کشور با آن مواجه است، ضرورت بهره‌برداری بهینه از منابع انسانی افزایش می‌یابد و ما نمی‌توانیم به سادگی با از دست دادن سرمایه‌ی انسانی مواجه شویم. به دلیل اهمیت این مسئله در کشور، ضرورت انجام مطالعه‌ی نظام‌مند احساس می‌شود که با بررسی جامع ادبیات مرتبط با ترک تحصیل دانش‌آموزان و ارائه تحلیلی جامع از وضعیت فعلی، اقدام به شناسایی تعیین‌کننده‌های این مسئله کرده و نقشه راهی برای اقدامات پیشگیرانه اولیه به منظور پیشگیری از گسترش این پدیده، ارائه دهد؛ از این رو تحقیق حاضر قصد دارد به این سؤال پاسخ دهد که عوامل اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان در ایران کدام‌اند؟ و در چه الگوهایی بازنمایی می‌شوند.

چارچوب مفهومی

ترک تحصیل به قطع ثبت نام یا توقف تحصیل توسط دانش‌آموز یا دانشجو در یک مقطع تحصیلی یا دوره آموزشی خاص پیش از اتمام آن دوره اشاره دارد و می‌تواند شامل رفتارهایی از غیبت‌های دوره‌ای تا ترک کامل برنامه آموزشی باشد (لیستر و نیکلا^۱، ۲۰۱۶). کرنی^۲ (۲۰۰۸) ترک تحصیل را یک فرایند هفت مرحله‌ای توصیف می‌کند. این فرایند با حضور در مدرسه تحت فشار اجتماعی، به ویژه از سوی والدین، آغاز می‌شود. سپس فرد تلاش می‌کند با فشارها مقابله کند و انواع استراتژی‌هایی مانند تأخیر مکرر در رفتن به مدرسه و غیبت‌های دوره‌ای را اتخاذ می‌کند. غیبت‌های دوره‌ای به تدریج

1 Lyster & Niileksela

2 Kearney

افزایش یافته و با غیبت‌های مکرر جایگزین می‌شود و دانش‌آموز تنها در کلاس‌هایی که میل و انگیزه دارد حضور پیدا می‌کند. در مراحل نهایی، غیبت‌ها دائمی می‌شوند و فرد به‌طور کامل از تحصیل انصراف می‌دهد. این پدیده از زمان اجباری شدن آموزش در اواخر قرن ۱۹ و با نیاز به نیروی کار ماهر در دوران صنعتی شدن مورد توجه قرار گرفت.

این پدیده پیچیده و چندبعدی تحت تأثیر عوامل فردی مانند انگیزه پایین، مشکلات روانی و ناتوانی در مدیریت زمان؛ عوامل خانوادگی شامل سطح تحصیلات و وضعیت اقتصادی والدین؛ عوامل آموزشی مانند کیفیت پایین آموزش و محیط نامناسب یادگیری و شرایط محیطی از جمله محله نامناسب و دسترسی محدود به امکانات آموزشی قرار دارد (زاکس و هن^۱، ۲۰۱۸؛ وب و کوتن^۲، ۲۰۱۸). همچنین عوامل جنسیتی و سنی دانش‌آموزان، منزلت اقتصادی-اجتماعی والدین و ابعاد چهارگانه سلامت خانواده (جسمانی، روانی، اجتماعی و معنوی) نقش مهمی در ترک تحصیل دارند (لسارد^۳ و همکاران، ۲۰۰۵؛ فرانکلین و تروارد^۴، ۲۰۱۶).

برای بررسی نظام‌مند این عوامل و درک الگوهای علت و معلولی، در این پژوهش، از نظریه‌های جامعه‌شناختی در سه سطح استفاده شده است: سطح کلان با نظریه میدان بوردیو برای تحلیل نقش سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی؛ سطح میانه با نظریه کجروی مرتن برای بررسی فشارها و تناقضات اجتماعی که می‌توانند ترک تحصیل را موجب شوند و نظریه مقاومت ژيرو که انصراف از تحصیل را به مثابه واکنش و مقاومتی به سیستم ناکارآمد نشان می‌دهد؛ و سطح خرد با نظریه انتخاب عقلانی کلمن برای درک تصمیمات فردی دانش‌آموزان در مسیر تحصیلی.

بر اساس نظریه میدان بوردیو، نظام اجتماعی از میدان‌های مختلفی تشکیل شده است که هر کدام دارای سرمایه و کارکرد خاص خود هستند و با انجام وظایف خود، به برآوردن نیازهای جامعه و حفظ نظم اجتماعی کمک می‌کنند (والاس و ولف، ۱۳۹۶: ۴۳-).

1 Zacks & Hen

2 Webb & Cotton

3 Lessard

4 Franklin & Trouard

۵۰). میدان آموزش، یکی از میدان‌هایی است که سرمایه محوری آن، سرمایه فرهنگی است و کارکرد اصلی آن، پرورش مهارت‌ها و دانش لازم برای ورود به مراحل بالاتر تحصیلی و فرصت‌های آینده است. دانش‌آموزان انتظار دارند با حضور در این میدان، سرمایه فرهنگی خود را به فرصت‌های تحصیلی و مهارتی تبدیل کنند، اما در شرایطی که اختلال در کیفیت آموزش، محدودیت امکانات آموزشی یا فشارهای اجتماعی و اقتصادی وجود دارد، امکان تبدیل سرمایه بالقوه به بالفعل محدود می‌شود. این شرایط می‌تواند منجر به ترک تحصیل شود تا از هدررفت زمان و انرژی جلوگیری کنند و به جای آن فعالیت‌ها یا مسیرهایی جایگزین شود که امکان کسب سرمایه ملموس فراهم شود.

بر اساس نظریه کجروی مرتن، جامعه از طریق ارزش‌ها و اهداف مشترک وحدت می‌یابد، اما زمانی که ابزارهای مشروع و عادلانه برای نیل به این اهداف به همه افراد جامعه داده نشود، شرایط آنومیک ایجاد می‌شود و برخی افراد برای رسیدن به اهداف خود، راه‌های نامشروع یا نوآورانه را انتخاب می‌کنند (تنهایی، ۱۳۹۱: ۷۸۰-۷۹۷). تحصیل به عنوان ابزاری جهت دستیابی به اهداف اقتصادی و اجتماعی دانش‌آموزان تلقی می‌شود. در شرایطی که نظام آموزشی یا فرصت‌های تحصیلی نتوانند مسیر مشروع و مؤثری برای رسیدن به این اهداف فراهم کنند، دانش‌آموزان ممکن است راه جایگزینی انتخاب کنند. یکی از این راه‌ها ترک تحصیل است که «نوآوری» محسوب می‌شود و تلاش دانش‌آموز برای رسیدن به اهداف اقتصادی و اجتماعی خود را خارج از چارچوب رسمی تحصیل نشان می‌دهد.

نظریه مقاومت ژيرو نیز بر واکنش دانش‌آموزان به نقص‌ها و ناکارآمدی‌های سیستم آموزشی تمرکز دارد. وقتی اجزای نظام آموزش به نیازها و انتظارات دانش‌آموزان پاسخ نمی‌دهند، دانش‌آموزان به عنوان کنشگران این میدان، رفتار مقاومت‌آمیز اتخاذ می‌کنند. این مقاومت می‌تواند فعال یا منفعل باشد و ناشی از فشارهای ساختاری، ناکارآمدی ارزش‌گذاری و عدم تطابق آموزش با نیازهای فردی و فرهنگی دانش‌آموزان است (مک‌لارن، ۱۹۸۵ به نقل از حاضری و رضاپور، ۱۳۹۲). انصراف از تحصیل می‌تواند یک

واکنش فعال و اجتماعی در برابر ناکارآمدی و ناتوانی سیستم آموزشی باشد. نظریه انتخاب عقلانی کلמן انسان‌ها را کنشگرانی عقلانی، هدفمند و دارای قدرت تصمیم‌گیری می‌داند که از میان مسیرهای مختلف برای رسیدن به اهداف خود، گزینه‌ای را انتخاب می‌کنند که بیشترین منفعت و کمترین هزینه را داشته باشد (کلמן، ۱۳۷۷: ۳۲؛ ترنر، ۱۳۹۴: ۶۱۹-۶۲۲). ترک تحصیل دانش‌آموزان می‌تواند به‌عنوان یک تصمیم عقلانی تلقی شود. دانش‌آموز در مواجهه با محدودیت‌ها و چالش‌های تحصیلی، ازجمله مشکلات اقتصادی، خانوادگی یا عدم تناسب تحصیل با اهداف شخصی، به تحلیل سود و زیان ادامه تحصیل می‌پردازد و ممکن است به این نتیجه برسد که ترک تحصیل گزینه‌ای با منافع نسبی بالاتر و هزینه کمتر است. بدین ترتیب، تصمیم به ترک تحصیل نه صرفاً یک رفتار هیجانی یا ناتوانی، بلکه کنشی عقلانی است که بر اساس موازنه منافع و هزینه‌ها اتخاذ می‌شود.

برای درک علل ترک تحصیل دانش‌آموزان و تحلیل چندبعدی عوامل مؤثر، می‌توان از چارچوب ترکیبی نظریه‌ها بهره گرفت. براین اساس، جامعه از میدان‌های گوناگون تشکیل شده است که هرکدام دارای سرمایه و کارکرد خاصی هستند. این میدان‌ها با کارکردهای خود به برآوردن نیازها و ایجاد نظم و تعادل کمک می‌کنند. بااین حال، هنگامی که اجزاء سیستم آموزشی به‌طور ناکافی عمل کنند، توزیع ابزارهای مشروع برای نیل به اهداف فردی و اجتماعی ناعادلانه باشد و ساختارهای منفعتی به سود گروه‌های خاصی بازتولید شود، دانش‌آموزان با محدودیت در دستیابی به اهداف خود مواجه می‌شوند. در چنین شرایطی، دانش‌آموزان به‌عنوان کنشگرانی عقلانی و هدفمند، با سنجش هزینه و منفعت، ممکن است راه ترک تحصیل را برای دستیابی به اهداف اقتصادی و اجتماعی خود انتخاب کنند. علاوه بر این، در مواجهه با ناکارآمدی سیستم آموزشی و فقدان تناسب آن با نیازها و انتظارات شخصی، دانش‌آموزان ممکن است به مقاومت یا هنجارگریزی روی آورند؛ بنابراین، ترک تحصیل نتیجه تعامل چندبعدی عوامل ساختاری، فرهنگی، اجتماعی و فردی و واکنشی هدفمند در پاسخ به محدودیت‌ها و ناکامی‌های

موجود در نظام آموزشی تلقی شود.

روش

مرورسیستماتیک در سطح ثانویه تحلیل بوده و با گردآوری یافته‌های پژوهشی موجود، نقاط متفاوت و مغفول مانده در تحقیقات را نشان داده و زمینه‌ای برای مطالعات جدید فراهم می‌کند (گوگ و همکاران، ۱۳۹۸: ۵-۶). همین ویژگی موجب شده است که این روش در هرم سلسله‌مراتب شواهد علمی که به رتبه‌بندی شواهد علمی از حیث قدرت استنتاج و قابلیت تعمیم می‌پردازد، در رأس هرم و به عنوان معتبرترین منبع شناخت معرفی گردد.

به این ترتیب در پژوهش حاضر با بهره‌مندی از مرور سیستماتیک و مطابق با رویکرد تلفیقی^۱، به بررسی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان در ایران پرداخته شد. رویکرد تلفیقی در مرور سیستماتیک گسترده‌ترین نوع مرور است که هم‌زمان هر دو دسته تحقیقات کمی و کیفی را در بر می‌گیرد تا درک جامع‌تری از پدیده ارائه کند (ویتمور و نافل^۲، ۲۰۰۵). پروتکل مرور سیستماتیک از مراحل چندگانه تشکیل شده است. پیکرینگ و بایرام^۳ (۲۰۱۴) سه مرحله‌ی شناسایی کلمات کلیدی و استفاده از آن جهت جستجو در پایگاه داده، تدوین ساختار پایگاه داده و ورود داده‌ها به تحقیق می‌دانند. چانگ^۴ (۲۰۱۷) نیز مرور سیستماتیک را شامل مراحل چون تدوین سؤال، طراحی پروتکل مرور، جستجو در ادبیات، انتخاب مطالعات، استخراج داده‌ها و ارزیابی سوگیری می‌داند. حسینی و مجدی (۱۴۰۳) نیز مرور سیستماتیک را طی سه مرحله پیشایند، فرایند و برآیند تحقیق عملیاتی کرده‌اند که در تحقیق فعلی از این شیوه استفاده می‌شود.

1 Integrative

2 Whittemore & Knafl

3 Pickering & Byrne

4 Chang

پروتکل مرور نظام مند

۱. گام نخست: پیشایند مرور

نخستین گام در انجام مرور سیستماتیک، تدوین سؤال پژوهش است؛ بنابراین لازم است تا به صورت بندی دقیق سؤال تحقیق پرداخته شود. در این تحقیق از برخی عناصر الگوی PICOS (هاتون^۱ و همکاران، ۲۰۱۵) برای صورت بندی سؤال تحقیق استفاده شده است.^۲ علت استفاده از این الگو، قابلیت به کارگیری همزمان برای مطالعات کمی و کیفی است.

جدول ۱. عناصر اصلی پرسش بر اساس الگوی PICOS

عناصر الگوی PICOS	مصادق در مطالعه حاضر
P: Population	دانش آموزان
I: Intervention	یافته های مرتبط با ترک تحصیل دانش آموزان (به عنوان پدیده مورد بررسی)
C: Comparison	-
O: Outcome	یافته های مرتبط با تعیین کننده های ترک تحصیل دانش آموزان
S: Study type	تمامی مطالعات کمی، کیفی و ترکیبی مرتبط با ترک تحصیل دانش آموزان در ایران

۲. گام دوم: فرایند مرور

۲-۱. معیارهای شمول و خروج مطالعات

در این پژوهش، به منظور افزایش شفافیت، انسجام و تکرارپذیری فرآیند مرور نظام مند، معیارهای شمول و خروج مطالعات پیش از آغاز جستجو به طور دقیق تعریف شدند. معیارهای شمول عبارت اند از:

- مطالعات تجربی مبتنی بر داده های میدانی (کمی، کیفی یا روش های ترکیبی)؛
- تمرکز صریح بر ترک تحصیل دانش آموزان به عنوان پدیده مورد بررسی؛

1 Hutton

۲ علت استفاده از الگوی PICOS برای تدوین سؤال تحقیق این می باشد که این الگو به صورت همزمان برای تحقیقات کمی و کیفی کاربرد دارد.

- انجام مطالعه در ایران؛
 - انتشار مقاله به زبان فارسی یا انگلیسی؛
 - دسترسی به متن کامل مقاله.
- در مقابل معیارهای خروج مطالعات شامل موارد زیر است:
- مقالات مروری، فراتحلیل، مطالعات نظری و اسنادی؛
 - مقالات کنفرانسی، گزارش‌های غیرعلمی و نامه به سردبیر؛
 - مطالعاتی که جمعیت مورد بررسی آن‌ها دانشجویان یا سایر گروه‌ها غیر از دانش‌آموزان بوده است؛
 - پژوهش‌هایی که به‌طور مستقیم به سؤال پژوهش حاضر پاسخ نمی‌دادند یا فاقد داده‌های تجربی مرتبط بودند.

۲-۲. استراتژی‌های جستجو و پایگاه‌های اطلاعاتی

پس از تعیین معیارهای شمول و خروج، فرآیند جستجوی نظام‌مند مطالعات انجام شد. به‌منظور پوشش حداکثری ادبیات پژوهش، جستجو به‌صورت هم‌زمان در پایگاه‌های داده فارسی و انگلیسی صورت گرفت.

پایگاه‌های فارسی شامل مگیران، نورمگز، پرتال جامع علوم انسانی و مرکز مطالعات علمی جهاد دانشگاهی بود. همچنین برای شناسایی مقالات انگلیسی از پایگاه اسکوپوس استفاده شد. جستجو در دو نوبت، اسفند ۱۴۰۲ و بهمن ۱۴۰۳ انجام گرفت و هیچ محدودیتی از حیث بازه زمانی انتشار مقالات اعمال نشد.

کلمات کلیدی فارسی مورد استفاده شامل: «ترک تحصیل»، «کناره‌گیری از تحصیل»، «عدم تداوم تحصیل» و «عدم تکمیل تحصیل» بود. در جستجوی انگلیسی نیز از کلیدواژه‌های school dropout، student dropout، educational dropout، school non-completion، educational non-completion و stopout به همراه محدود کننده Iran در عنوان، چکیده و کلمات کلیدی استفاده شد.

۲-۳. فرایند غربالگری و انتخاب مقاله‌ها

در مرحله نخست جستجو، درمجموع ۶۲ مقاله از پایگاه‌های مختلف شناسایی شد. پس از ادغام نتایج و حذف دستی مقالات تکراری، ۲۳ مقاله کنار گذاشته شد. در مرحله بعد، چکیده و یافته‌های مقالات باقی‌مانده بررسی شد و ۵ مقاله به دلیل عدم انطباق با سؤال پژوهش حذف گردید. همچنین ۹ مقاله کنفرانسی مطابق با معیارهای خروج کنار گذاشته شدند. درنهایت، ۲۵ مقاله واجد شرایط برای ورود به مرحله مرور نظام‌مند انتخاب شدند. فرآیند شناسایی، غربالگری و انتخاب مقالات به‌صورت گام‌به‌گام انجام شد و خلاصه آن در جدول گام‌های مرور نظام‌مند ارائه شده است.

۳. گام سوم: برآیند مرور

در این مرحله، فرآیند استخراج، کدگذاری و سنتز یافته‌های مطالعات منتخب انجام شد. بدین منظور، ابتدا سیمای کلی مطالعات واردشده به‌مرور نظام‌مند در نرم‌افزار اکسل پیاده‌سازی شد که شامل سال انتشار مقاله‌ها و استان محل انجام پژوهش بود. در گام بعد، یافته‌های هر یک از ۲۵ مقاله منتخب، به‌ویژه عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان، به‌صورت مجزا استخراج و در قالب داده‌های اولیه در اکسل ثبت شد. درمجموع، از مطالعات موردبررسی ۱۲۱ متغیر اولیه شناسایی گردید. سپس به‌منظور کاهش هم‌پوشانی، افزایش انسجام تحلیلی و جلوگیری از تکرار مفهومی، متغیرهای تکراری ادغام شدند (از میان ۱۲۱ متغیر، ۷۶ متغیر تکراری بودند) که در پایان ۴۵ متغیر به دست آمد. سپس مطابق با فرایند کدگذاری، متغیرها بر اساس شباهت معنایی ادغام شدند و در قالب مفاهیم با سطح انتزاع بالاتر مقوله‌بندی شدند. نتیجه این مرحله، شناسایی ۱۰ مقوله مفهومی بود که درنهایت در دو دسته اصلی عوامل درون‌مدرسه‌ای و بیرون‌مدرسه‌ای سازمان‌دهی شدند. خلاصه مراحل مرور نظام‌مند، از صورت‌بندی پرسش پژوهش تا برآیند نهایی استخراج و دسته‌بندی عوامل، در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. گام‌های مرور نظام‌مند

پیش‌بیند مرور	الگوی پرسش پیکو ^۱		جمعیت ^۲ : دانش آموزان		
			موضوع ^۳ : ترک تحصیل (به‌عنوان پدیده موردبررسی)		
			خروجی ^۴ : عوامل مؤثر یا تعیین‌کننده‌های ترک تحصیل دانش آموزان		
			نوع مطالعات ^۵ : مطالعات کمی، کیفی و ترکیبی مرتبط با ترک تحصیل در جمعیت هدف		
فرایند مرور	معیارهای شمول	نوع اسناد	مطالعات تجربی مبتنی بر داده‌های میدانی (کمی، کیفی یا روش‌های ترکیبی)		
		تمرکز موضوعی	تمرکز بر ترک تحصیل دانش آموزان به‌عنوان پدیده موردبررسی		
		محل مطالعه	انجام مطالعه در ایران		
		زبان	فارسی و انگلیسی		
	معیارهای خروج	نوع اسناد	مقالات مروری، فراتحلیل و مطالعات نظری یا اسنادی صرف.		
			مقالات کنفرانسی، گزارش‌های غیرعلمی و نامه به سردبیر		
		تمرکز موضوعی	مطالعاتی که جمعیت موردبررسی آن‌ها دانشجویان یا سایر گروه‌های غیر دانش‌آموز بوده یا تمرکز بر ترک تحصیل نبوده است.		
			مطالعاتی که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم سؤال پژوهش پاسخ نمی‌دادند.		
	تاریخ جستجو		اسفند ۱۴۰۲؛ بهمن ۱۴۰۳		
	زبان جستجو		فارسی	انگلیسی	
	استراتژی‌های جستجو		کلمات کلیدی	ترک تحصیل، کناره‌گیری از تحصیل، عدم تداوم تحصیل، عدم تکمیل تحصیل	
				TITLE-ABS-KEY school dropout" OR "student dropout" OR "educational dropout OR "school non-completion" OR "educational non-	

1 PICOS

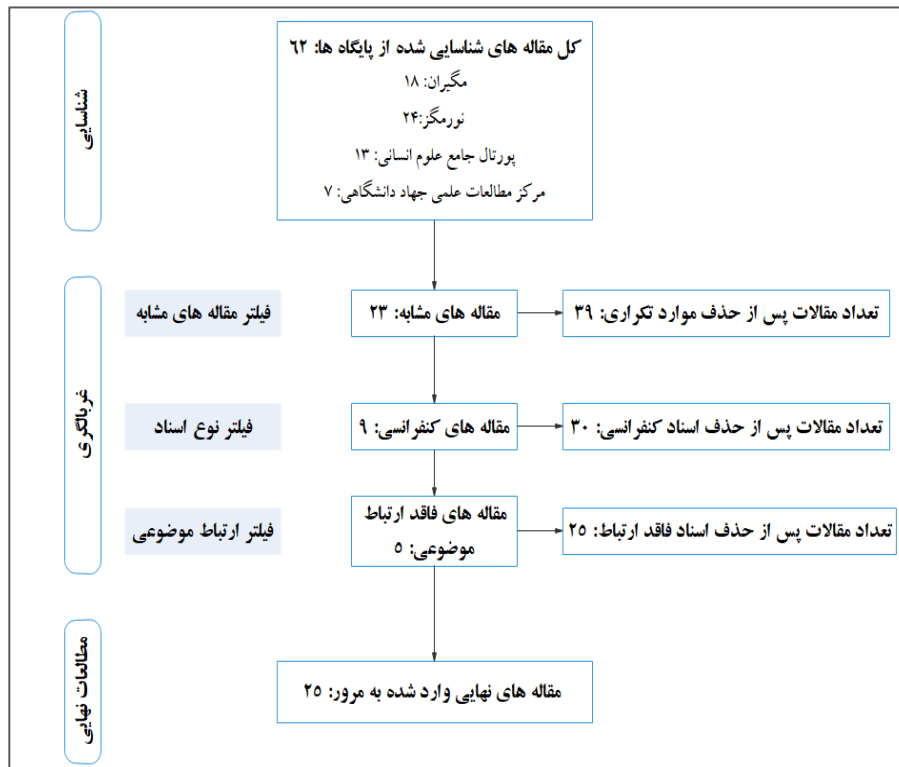
2 Population

3 Intervention

4 Outcome

5 Study Design

completion" OR stopout AND Iran (						
عنوان	عنوان، چکیده، کلمات کلیدی			مکان کلمه کلیدی در جستجو		
Scopus	SID ^۱	پورتال جامع علوم انسانی	نورمگز	مگیران	پایگاه‌های جستجو	
۰	۷	۱۳	۲۴	۱۸	فراوانی	
	۶۲			کل مقاله‌ها		
	۲۳			فیلتر مقاله‌های مشابه		
۰	۹			فیلتر مقاله‌های همایشی		
۰	۵			فیلتر مقاله‌های فاقد ارتباط موضوعی		
۰	۲۵			کل مقاله‌های حاضر در تحقیق		
۱۲۱				کل متغیرهای استخراج شده در مرحله اول		برآیند مرور
۴۵				کل متغیرها بعد از ادغام تشابهات		
۱۰				کل متغیرها پس از بالا بردن سطح انتزاع		

نمودار ۲. جریان انتخاب مطالعات بر اساس دستورالعمل PRISMA

در جدول زیر کل اسناد حاضر در تحقیق ارائه شده است.

جدول ۳. لیست اسناد مرور

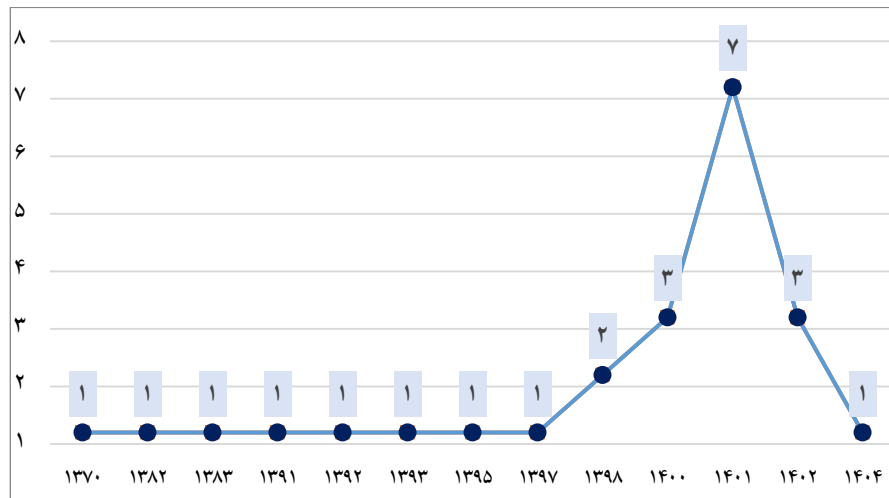
ردیف	نام نویسندگان	سال	عنوان
۱	عزیز زاده	۱۳۷۰	الگوی برای محاسبه تعداد تارکان تحصیل: بررسی وضعیت ترک تحصیل در دوره متوسطه در سال تحصیلی ۶۸ - ۱۳۶۷
۲	چوپانیان طوسی	۱۳۸۲	بررسی علل ترک تحصیل و افت تحصیلی دانش آموزان شبانه روزی های استان خراسان
۳	عارفی	۱۳۸۳	شناسایی متغیرهای اثرگذار بر ترک تحصیل زودهنگام دختران دوره راهنمایی تحصیلی
۴	ظهوروند و همکاران	۱۳۸۹	رابطه درگیری مدرسه ای با عملکرد تحصیل و گرایش به ترک تحصیل در دانش آموزان دوره راهنمایی

ردیف	نام نویسندگان	سال	عنوان
۵	افدسی و زینال فام	۱۳۹۱	عوامل محیطی و اجتماعی مؤثر در ترک تحصیل (بازماندگان از تحصیل) دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شهرستان میاندوآب در سال تحصیلی ۹۰-۸۹
۶	شاه‌محمدی و بهمنی	۱۳۹۲	واکاوی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دختران روستایی با رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد: مورد استان کردستان
۷	متقی و همکاران	۱۳۹۳	ارتباط معلم دانش‌آموز و تصمیم به ادامه یا ترک تحصیل: نقش واسطه‌ای: نقش واسطه‌های انگیزش خود تعیین‌گری و عملکرد تحصیلی
۸	سپیدنامه و همکاران	۱۳۹۵	شناسایی دلایل ترک تحصیل دانش‌آموزان مقطع ابتدایی منطقه آموزش و پرورش موسیان (نواحی روستایی)
۹	فرخی نژاد و فتحی	۱۳۹۷	بررسی علل ترک تحصیل دانش‌آموزان دبستان دخترانه حضرت معصومه (س)
۱۰	ماشینچی و رهبر	۱۳۹۸	بررسی عوامل محیطی و اجتماعی مؤثر در ترک تحصیل در مناطق روستایی
۱۱	غلام پور و آیتی	۱۳۹۸	روایت پژوهی ترک تحصیل دانش‌آموز دختر روستایی
۱۲	سنجری فر	۱۴۰۰	بررسی رابطه وضعیت اقتصادی و کسب‌وکار والدین با ترک تحصیل فرزندان
۱۳	میخا	۱۴۰۰	تأثیر بیماری والدین بر ترک تحصیل دانش‌آموز ابتدایی
۱۴	یاری	۱۴۰۰	مدیریت و واکاوی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان مدارس ابتدایی پسرانه و دخترانه شهرستان زرین‌دشت در دوران شیوع بیماری کرونا.
۱۵	زمانی پور	۱۴۰۱	بررسی و مدیریت افت دانش‌آموزان در زمان کرونا و ترک تحصیل دانش‌آموزان بر اثر جدایی و طلاق والدین مقطع ابتدایی مناطق محروم استان اصفهان ناحیه ۳
۱۶	بیرانوند و همکاران	۱۴۰۱	تفاوت‌های روستا-شهری ازدواج و ترک تحصیل دختران در دوره متوسطه دوم (دبیرستان)
۱۷	مظفری قره بلاغ و چراغچی	۱۴۰۱	شناسایی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان در مقطع متوسطه مناطق عشایر شهرستان ماهشان
۱۸	امینی باغ و همکاران	۱۴۰۱	واکاوی عوامل ترک تحصیل دانش‌آموزان مددجوی کمیته امداد امام خمینی (ره) شهرستان سنندج و راهکارهای مقابله با آن
۱۹	صیادیان	۱۴۰۱	رسم کودک همسری و نابرابری در آموزش رسمی دختران روستایی

ردیف	نام نویسندگان	سال	عنوان
	برخوردار و عنبری		(مطالعه روستاهای شهرستان الشتر)
۲۰	فرضی زاده و همکاران	۱۴۰۱	بررسی موانع تحصیل دختران روستایی
۲۱	سیاح و چراغی	۱۴۰۱	بررسی عوامل مؤثر بر افراد بازمانده از تحصیل در دانش آموزان دوره دوم متوسطه روستاهای استان زنجان
۲۲	موسیوند و همکاران	۱۴۰۲	تدوین الگوی ساختاری ترک تحصیل بر اساس یادگیری خودراهبرد و عملکرد خانواده یا میانجیگری ذهن آگاهی در میان دانش آموزان دختر
۲۳	خرمیان	۱۴۰۲	بررسی عوامل مؤثر در ترک تحصیل و ارائه راهکارهای کاهش آن در دانش آموزان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهرستان بجنورد در سال ۱۴۰۰-۱۴۰۱
۲۴	رمضانی	۱۴۰۲	شناسایی و اولویت بندی علل مؤثر بر ترک تحصیل دانش آموزان دختر دوره متوسطه دوم شهرستان تکاب
۲۵	بابائی و مولودی	۱۴۰۴	ترک تحصیل دانش آموزان در مقطع ابتدایی: علل، پیامدها و راهکارها از منظر برنامه ریزی آموزشی (مطالعه‌ی موردی: شهر بیجار)

یافته‌ها

سال انتشار. مطالعه عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش آموزان از سال ۱۳۷۰ آغاز شده و تا سال ۱۴۰۴ ادامه داشته است. روند مقاله‌های چاپ شده نشان می‌دهد که مطالعه پیرامون این پدیده به تدریج افزایش یافته است که می‌تواند نشان‌دهنده افزایش توجه و حساسیت بیشتر نسبت به مسئله ترک تحصیل باشد.

نمودار ۲. سری زمانی مقاله‌های منتشر شده

سیمای مطالعات. جدول سیمای کلی مطالعات نشان می‌دهد که تمایل به مطالعه عوامل مؤثر بر ترک تحصیل در میان دانش‌آموزان دختر، بیشتر بوده است؛ این امر می‌تواند ناشی از این باشد که این گروه معمولاً در معرض خطرات و فشارهای بیشتری برای ترک تحصیل قرار دارند. به عنوان مثال، عواملی مانند ازدواج زودهنگام، فشارهای فرهنگی و مسائل اجتماعی می‌توانند بیشتر بر دختران تأثیرگذار باشند. از این رو، بررسی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل در دختران ممکن است از نظر اجتماعی و سیاسی مهم‌تر باشد؛ اما در عین حال کمبودی نیز در بررسی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل با تأکید بر دانش‌آموزان پسر در مقاله‌ها دیده می‌شود، هرچند که در آمار ارائه شده از سوی وزارت آموزش و پرورش، نرخ ترک تحصیل پسران در دوره متوسطه اول و دوم، از دختران بیشتر می‌باشد.^۱

۱ در دوره متوسطه اول نرخ ترک تحصیل دختران ۴,۳۳ و پسران ۶,۵۴ درصد و در دوره متوسطه دوم نیز ترک تحصیل در میان دختران با نرخ ۳,۵۶ و پسران ۴,۵۰ درصد می‌باشد (به نقل از فردای اقتصاد، ۱۴۰۲).

جدول ۴. سیمای مطالعات

درصد	فراوانی	متغیر	
۵۲/۰	۱۳	دانش آموزان دختر و پسر	جنسیت
۴۰/۰	۱۰	دانش آموزان دختر	
۸/۰	۲	کارشناسان، مدیران و معلمان	
۴۸/۰	۱۲	کمی	روش تحقیق
۴۴/۰	۱۱	کیفی	
۸/۰	۲	ترکیبی	
۲۲/۲	۶	مرکز استان	محل مطالعه
۱۸/۵	۵	شهرستان‌های استان	
۳۳/۳	۹	روستاها و مناطق محروم	
۳/۷	۱	عشایر	
۱۴/۸	۴	در سطح استان	

عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش آموزان

با مطالعه ۲۵ مقاله، ۱۲۱ متغیر مؤثر بر ترک تحصیل شناسایی شد که پس از مقول بندی، ۱۰ مفهوم اصلی به عنوان عوامل مؤثر بر ترک تحصیل شناسایی شد که در دو دسته کلی عوامل درون مدرسه و برون مدرسه قرار گرفتند.

یافته‌ها نشان داد که اگرچه عوامل آموزشی و فردی در سطح مدرسه نقش مهمی در تجربه زیسته دانش آموزان دارند، اما بیشترین فراوانی به عوامل برون مدرسه‌ای، به‌ویژه کمینگی سرمایه اقتصادی و فرهنگی خانواده و ضعف توانمندی و انگیزه دانش آموز اختصاص دارد. این امر می‌تواند ناشی از تمرکز مطالعات در مناطق روستایی و کم‌برخوردار باشد. در این مناطق، خانواده‌ها با محدودیت منابع مالی مواجه هستند و دسترسی به امکانات آموزشی و حمایت تحصیلی محدود است که هزینه‌های تحصیل و اجبار به اشتغال کودک را برجسته می‌کند. هم‌زمان، سطح پایین سرمایه فرهنگی والدین، شامل کم‌سوادی، باورهای سنتی و ناآگاهی نسبت به اهمیت تحصیل، انگیزه و حمایت لازم برای ادامه تحصیل را کاهش می‌دهد. در این زمینه، ضعف توانمندی و انگیزه فردی

دانش‌آموزان نیز پررنگ می‌شود، زیرا محدودیت‌های اقتصادی و فرهنگی، تجربه شکست تحصیلی و کاهش مشارکت در فعالیت‌های آموزشی، چرخه‌ای از بی‌انگیزگی و انزوا را شکل می‌دهد. این سه عامل نشان می‌دهند که ترک تحصیل بیش از آنکه صرفاً پیامد ناکارآمدی‌های آموزشی باشد، ریشه در اثر تراکمی و سیستمی نابرابری‌های ساختاری و فرهنگی دارد که پیش از ورود دانش‌آموز به مدرسه شکل گرفته‌اند.

جدول ۵. عوامل مؤثر بر ترک تحصیل

دسته اصلی	مفهوم سطح بالا	عوامل مؤثر	فراوانی	فراوانی کل
درون مدرسه	ضعف نهادی آموزش	کیفیت ضعیف معلمان	۵	۸
		کمبود دبیران متخصص	۱	
		محتوای آموزشی نامرتبط	۱	
		نبود برنامه جذاب در مدرسه	۱	
	ضعف سرمایه اجتماعی	فضای تعاملاتی ناسازگار معلم	۵	۸
		فقدان ساختار حمایتی تشویقی	۲	
		فقدان پیوند اجتماعی با همکلاسی‌ها	۱	
	کمبود زیرساخت‌های آموزشی	محیط نامناسب آموزشی	۵	۷
		فقدان امکانات آموزشی	۲	
	کمینگی سرمایه اقتصادی خانواده	سرمایه اقتصادی فرومایه خانواده	۱۷	۲۵
		اشتغال به کار کودک	۴	
		هزینه‌های تحصیل	۱	
		زن بودن سرپرست خانوار	۱	
		بعد خانوار	۱	
		افزایش سن سرپرست خانوار	۱	
برون مدرسه	ضعف توانمندی و انگیزه فردی	تجربه شکست تحصیلی	۴	۲۱
		بیماری‌های جسمانی	۳	
		فقدان انگیزه	۳	
		عدم احساس تعلق به مدرسه	۲	
		عدم تناسب نیازها و علایق با محتوای کتب درسی	۲	
		عدم علاقه به ادامه تحصیل	۲	

دسته اصلی	مفهوم سطح بالا	عوامل مؤثر	فراوانی	فراوانی کل
		اختلال در یادگیری	۱	
		کاهش فعالیت‌های آموزشی-تحصیلی	۱	
		دانش آموزان	۱	
		یادگیری خود راهبرد	۱	
		هوش تحصیلی پایین	۱	
		آسیب‌های تحصیلی	۱	
	کمینگی سرمایه فرهنگی خانواده	سرمایه فرهنگی فرومایه والدین	۷	۱۸
		باورهای فرهنگی	۷	
		اجبار به تحصیل	۱	
		یادگیری اجتماعی	۱	
		ناآگاهی خانواده	۱	
		روابط معیوب بین خانواده-مدرسه	۱	
	خانواده نابسامان	خانواده نابسامان	۷	۹
		فقدان پویایی خانواده (حمایت‌های خانوادگی)	۱	
		بی‌توجهی به نیازهای دختران	۱	
	محدودیت‌های محیط کالبدی	مسافت مدرسه تا خانه	۴	۹
		محدودیت‌های محیطی و فقدان امکانات	۲	
		جابجایی مکانی	۱	
		درگیری‌های قومی-قبیله‌ای	۱	
		شکل‌گیری تفریحات جدید	۱	
	تضعیف کارکرد سرمایه فرهنگی	نگرش منفی به کارکرد سواد	۵	۸
		عدم باور به ارتباط بین تلاش و پیشرفت	۲	
		کمبود الگوی موفق و بیکاری فارغ‌التحصیلان	۱	
	محدودیت‌های اجتماعی	ازدواج زودهنگام	۵	۸
		تبعیض جنسی	۳	

عوامل درون مدرسه و تعامل آن‌ها در ترک تحصیل. عوامل درون مدرسه نه به صورت منفرد، بلکه در تعامل با یکدیگر، بر تجربه تحصیلی دانش آموزان اثر می‌گذارند و می‌توانند

مسیر تراکمی ترک تحصیل را شکل دهند. این عوامل شامل ضعف نهادی آموزش، کمبود سرمایه اجتماعی و کمبود زیرساخت‌های آموزشی هستند و بر توانمندی، انگیزه و تعلق دانش‌آموزان به مدرسه اثر می‌گذارند (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱).

ضعف نهادی آموزش شامل کیفیت ضعیف معلمان، کمبود دبیران متخصص، محتوای آموزشی نامرتب و نبود برنامه‌های جذاب در مدرسه است. این محدودیت‌ها باعث می‌شوند انتقال مفاهیم و مهارت‌ها به درستی انجام نشود و دانش‌آموزان با کاهش انگیزه و علاقه مواجه شوند (اقدسی و زینال فام، ۱۳۹۱؛ غلام پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱). درواقع محتوای ناکارآمد کتب درسی که جذاب و متناسب با نیازهای دانش‌آموزان نبوده (فرضی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶)، نقش معلم را در ایجاد علاقه به محتوای کتاب و یادگیری برجسته می‌سازد، درحالی‌که کیفیت پایین آموزش و عدم تسلط معلمان بر روش‌های نوین تدریس، ضعف در انتقال مفاهیم، به کارگیری سرباز معلم و بی‌توجهی به توانایی‌های دانش‌آموزان، وجه مسئله‌مند بودن را تشدید می‌کند (اقدسی و زینال فام، ۱۳۹۱؛ غلام پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱).

کمبود سرمایه اجتماعی در مدرسه، شامل فضای تعاملاتی ناسازگار معلم با دانش‌آموزان، فقدان ساختارهای حمایتی و فقدان پیوند اجتماعی با همکلاسی‌ها است. فضای تعاملاتی ناسازگار معلم با دانش‌آموزان مانند سبک مستبدانه که با ماهیت کنترل‌گری، اعمال محدودیت بر دانش‌آموزان (بهارلو و بهروز، ۱۳۹۸)، عدم حمایت عاطفی و برقراری روابط صمیمانه و توأم با دوستی و عدم درگیری و دلبستگی به مدرسه، زمینه‌گیر از مدرسه را فراهم می‌کند (ظهره‌وند و همکاران، ۱۳۹۸؛ سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵). درواقع معلمان نقش اساسی در سیستم آموزشی دارند و کیفیت ارتباط با آن‌ها می‌تواند یک عامل خطر یا یک عامل محافظتی تلقی شود. فضای تعاملاتی ناسازگار معلم با دانش‌آموزان، عدم احترام به دانش‌آموزان، برخوردهای تبعیض‌آمیز (رمضانی، ۱۴۰۲) و

استفاده از روش‌های تنبیهی سخت‌گیرانه می‌تواند منجر به ایجاد احساس تنفر و بی‌انگیزگی در دانش‌آموزان شود (شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱)؛ اهمیت شیوه تعامل معلم و مربی با دانش‌آموز خصوصاً در مدارس شبانه‌روزی بیشتر مورد توجه است، به‌طوری‌که رفتار نامناسب مربی و معلم در چنین مراکزی، یکی از دلایل عمده ترک تحصیل می‌باشد (چوپانیان، ۱۳۸۲).

کمبود زیرساخت‌های آموزشی، شامل محیط نامناسب آموزشی و فقدان امکانات، کیفیت یادگیری را تحت تأثیر قرار می‌دهد و بر تعامل دانش‌آموزان با معلم و همکلاسی‌ها اثر می‌گذارد. درواقع آموزش و پرورش به‌مثابه میدان کسب سرمایه فرهنگی، نقش بسزایی در تسهیل یا اختلال تحصیل دانش‌آموزان دارد. محیط نامناسب آموزشی مانند فضای کم و کلاس‌های مملو از جمعیت، فضای فیزیکی نامطلوب، فقدان امکانات رفاهی و تجهیزات آموزشی مانند کتابخانه، آزمایشگاه و رایانه، با توجه به اینکه محدودیت‌هایی در فرایند یادگیری ایجاد می‌کند، می‌توانند باعث کاهش توجه، انگیزش و ترک تحصیل دانش‌آموزان شوند (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱).

عوامل برون مدرسه و تعامل آن‌ها در ترک تحصیل

عوامل برون مدرسه در تولید و بازتولید ترک تحصیل، نقش چند سطحی و سیستمیک دارند و شامل سرمایه اقتصادی و فرهنگی خانواده، خانواده نابسامان، محدودیت‌های محیطی و اجتماعی و ضعف توانمندی و انگیزه فردی دانش‌آموز است. این عوامل نه تنها به‌طور مستقیم بر تجربه تحصیلی اثر می‌گذارند، بلکه از طریق تعامل با یکدیگر و با عوامل درون مدرسه، مسیر تراکمی ترک تحصیل را شکل می‌دهند (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱).

میزان سرمایه اقتصادی خانواده‌ها، یکی از تعیین‌کننده‌های ادامه یا ترک تحصیل می‌باشد. فقر و فقدان درآمد ثابت، زن بودن سرپرست خانوار، بعد زیاد خانوار و افزایش سن سرپرست خانوار که با کاهش توانایی اشتغال همراه است، خانواده را با چالش‌های

اقتصادی در تأمین هزینه‌های تحصیلی و نیازهای معیشتی مواجه ساخته که کاتالیزوری برای ترک تحصیل است (فرضی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶؛ شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹؛ سنجرى-فرد، ۱۴۰۰؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ صیادیان و عنبری، ۱۴۰۱؛ رضانی، ۱۴۰۲). درواقع فقر مالی خانواده که خود برآمده از عوامل گوناگون است، موجب می‌شود هزینه‌های تحصیل، به‌منزله انباشتی تراکمی بر سایر هزینه‌های خانواده وارد کند و مکانیزم مواجهه برای کاهش هزینه، ترک تحصیل می‌باشد (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ سیاح و چراغی، ۱۴۰۰؛ بیرانوند و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱).

از سوی دیگر، فقر مالی موجب انگیزه کسب درآمد و اجبار کودک به اشتغال زودهنگام برای کمک به تأمین معاش خانواده می‌شود (اقدسی و زینال‌فام، ۱۳۹۱). اشتغال کودک نه تنها زمان و انرژی لازم برای تحصیل را محدود می‌کند، بلکه تجربه شکست تحصیلی و کاهش انگیزه را تقویت می‌کند. در چنین شرایطی، دانش‌آموزان ممکن است احساس تعلق کمتری به مدرسه پیدا کنند و فعالیت‌های آموزشی خود را کاهش دهند که این چرخه با اختلالات یادگیری، آسیب‌های تحصیلی و عدم تطابق محتوای کتب با نیازها و علایق دانش‌آموزان تشدید می‌شود (چوپانیان، ۱۳۸۲؛ متقی و همکاران، ۱۳۹۳؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱).

سرمایه فرهنگی فرومایه والدین با باورهای سنتی، اجبار به تحصیل، ناآگاهی خانواده، روابط معیوب بین خانواده و مدرسه و یادگیری اجتماعی از همسالانی که ترک تحصیل کرده‌اند، زمینه بی‌انگیزگی و ترک تحصیل را ایجاد می‌کند؛ درواقع خانواده‌هایی که به میزان کمتری از سرمایه فرهنگی برخوردار هستند یا با مشکلاتی مانند کم‌سوادی مواجه هستند، ممکن است تحصیل را ضروری ندانسته و در نتیجه انگیزه کافی برای حمایت از تحصیل فرزندان خود نداشته باشند (فرضی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶؛ غلام‌پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹؛ سیاح و چراغی، ۱۴۰۰؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱؛ رضانی، ۱۴۰۲). این سرمایه محدود باعث می‌شود دانش‌آموزان نسبت به تحصیل، انگیزه کمتری داشته باشند و حتی در مواجهه با ناکارآمدی‌های مدرسه

یا فشار اقتصادی، احساس ناکامی و بی‌اثر بودن تلاش خود را تجربه کنند.

در این میان وجود ارزش‌هایی در جوامع روستایی مانند ازدواج زودهنگام و تبعیض جنسیتی در قالب محدودیت‌های اجتماعی و مرسوم نبودن تحصیل دختران و اولویت بر تحصیل پسران (فرضی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶؛ غلام‌پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ سیاح و چراغی، ۱۴۰۰؛ صیادیان و عنبری، ۱۴۰۱)، سبب شود که خانواده‌ها تحصیل را برای فرزندان خود به‌ویژه دختران، در اولویت قرار ندهند و ازدواج را مهم تلقی کنند (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ غلام‌پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹؛ بیرانوند و همکاران، ۱۴۰۱). از سوی دیگر وجود کلاس‌های مختلط و معلمان مرد و مجرد در روستا (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ غلام‌پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹) موجب ممانعت از ادامه تحصیل دختران از سوی خانواده‌ها می‌شود.

همچنین تضعیف نگرش کارکرد سرمایه فرهنگی در ارتقا پایگاه اقتصادی و اجتماعی و عدم باور به ارتباط بین تلاش و موفقیت با مشاهده تحصیل کردگان فاقد شغل و کم‌بها بودن تحصیل در جامعه (عارفی، ۱۳۸۳؛ شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱؛ رضائی، ۱۴۰۲)، سبب تولید و بازتولید احساس بی‌انگیزگی و ناامیدی شده و افکار ترک تحصیل را تقویت می‌کند.

خانواده نابسامان با فقدان حمایت، بی‌توجهی به نیازهای دختران و چالش‌های ساختاری مانند طلاق، خشونت خانگی یا بیماری والدین، فشار روانی بر دانش‌آموزان ایجاد می‌کند (اقدسی و زینال‌فام، ۱۳۹۱؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱؛ زمانی‌پور، ۱۴۰۱). این شرایط، در تعامل با سرمایه اقتصادی و فرهنگی محدود، احتمال ترک تحصیل را افزایش می‌دهد و اثرات تراکمی ایجاد می‌کند؛ دانش‌آموزی که توأمان با فشار اقتصادی، حمایت محدود فرهنگی و محیط خانوادگی نابسامان مواجه است، توانمندی کمتری برای ادامه تحصیل خواهد داشت (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹؛ سیاح و چراغی، ۱۴۰۰).

محدودیت‌های محیطی و اجتماعی نیز این شبکه تراکمی را تشدید می‌کند. فاصله

زیاد مدرسه تا خانه، فقدان امکانات آموزشی، جابجایی مکرر محل سکونت و درگیری‌های قومی-قبیله‌ای موانع مستقیم برای حضور دانش‌آموزان ایجاد می‌کنند و به‌ویژه دختران را در معرض ترک تحصیل قرار می‌دهند (غلام‌پور و آیتی، ۱۳۹۸؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱؛ رمضانی، ۱۴۰۲؛ سیاح و چراغی، ۱۴۰۰؛ بیرانوند و همکاران، ۱۴۰۱). از سوی دیگر مادامی که دانش‌آموزان ملزم به پیمودن مسافت طولانی برای رسیدن به مدرسه باشند و سرویس رفت و برگشت در دسترس نباشد (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵)، با خطرات امنیتی حمل و نقل ناامن، خشونت یا آزار روبرو می‌شوند که این امر موجب نگرانی خصوصاً برای دانش‌آموزان دختر ایجاد می‌کند (شاه‌محمدی و بهمنی، ۱۳۹۹)؛ همچنین لزوم تحصیل در مدارس شبانه‌روزی به دلیل نبود مدرسه نزدیک محل سکونت و عدم رضایت خانواده به جابجایی، تحصیل دانش‌آموزان دختر را از سوی خانواده با ممانعت روبرو می‌سازد (سیاح و چراغی، ۱۴۰۰؛ بیرانوند و همکاران، ۱۴۰۱؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱).

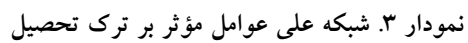
این محدودیت‌ها در تعامل با درگیری‌های قومی-قبیله‌ای میان روستاها نیز به دلیل مخاطراتی که همراه دارد (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵) و سرمایه اقتصادی و فرهنگی محدود و خانواده نابسامان و کمبود امکانات آموزشی، اثر تراکمی و سیستمیک ایجاد می‌کنند که انگیزه و توانمندی دانش‌آموزان را کاهش می‌دهد و تجربه شکست تحصیلی و بی‌انگیزگی را تشدید می‌کند و دانش‌آموزان را به سمت ترک تحصیل سوق می‌دهد (فرضی زاده و همکاران، ۱۳۹۶؛ اقدسی و زینال فام، ۱۳۹۱).

ضعف توانمندی‌های فردی مانند بیماری‌های جسمانی، عملکرد تحصیلی، تجربه شکست تحصیلی، فقدان انگیزه، اختلالات یادگیری، و کاهش فعالیت‌های آموزشی و تحصیلی سبب ترک تحصیل می‌شوند (چوپانیان، ۱۳۸۲؛ متقی و همکاران، ۱۳۹۳؛ سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۵؛ مظفری و چراغی، ۱۴۰۱). بیماری‌های جسمانی می‌توانند باعث غیبت‌های طولانی مدت از مدرسه و عقب ماندن از برنامه درسی شوند. این امر می‌تواند منجر به احساس ناامیدی و انزوای دانش‌آموزان از محیط یادگیری شود. همچنین، تجربه

شکست‌های تحصیلی مکرر می‌تواند موجب افول اعتمادبه‌نفس و بروز افسردگی در دانش‌آموزان شده و انگیزه آن‌ها را برای ادامه تحصیل کاهش دهد (چوپانیان، ۱۳۸۲؛ امینی و همکاران، ۱۴۰۱).

یافته‌های نشان می‌دهد که عوامل درون و برون مدرسه، مستقل از یکدیگر عمل نمی‌کنند، بلکه در یک شبکه پویا و درهم‌تنیده از روابط علی و بازخوردی قرار دارند. هر یک از این متغیرها، هم بر سایر عوامل اثر می‌گذارند و هم از آن‌ها تأثیر می‌پذیرند؛ بنابراین تعاملات آن‌ها خطی نیست. این حلقه‌های بازخوردی چندسطحی، شرایطی را ایجاد می‌کنند که ترک تحصیل به عنوان یک پدیده امرجنت ظهور می‌یابد و نمی‌توان آن را صرفاً ناشی از یک عامل منفرد دانست؛ به عبارت دیگر، تجربه شکست تحصیلی، کاهش انگیزه، فقدان سرمایه اقتصادی و فرهنگی، خانواده نابسامان و محدودیت‌های محیطی، نه به صورت جداگانه بلکه از طریق شبکه‌ای از اثرات متقابل و تراکمی بر هم تأثیر می‌گذارند و مسیر ترک تحصیل را شکل می‌دهند. این تحلیل سیستمیک، ضرورت نگاه به ترک تحصیل به عنوان محصول تعاملات پویا و متقابل عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی و نهادی را برجسته می‌کند و زمینه را برای ارائه مدل و نسیم که این روابط پیچیده و حلقه‌های بازخوردی را به صورت تصویری نشان می‌دهد، فراهم می‌کند.

در مدل زیر، شبکه متغیرها و روابط پیچیده آن‌ها به تصویر کشیده شده است. این مدل نشان می‌دهد که عوامل درون و برون مدرسه، نه تنها بر یکدیگر اثر متقابل دارند، بلکه اثرات آن‌ها تراکمی و چندسطحی است و مسیرهای بازخوردی متعددی ایجاد می‌کند. خروجی سیستم، یعنی ترک تحصیل، خود می‌تواند به صورت بازخوردی بر این عوامل تأثیر بگذارد و شدت و گستره محدودیت‌ها و پیامدها را افزایش دهد. به این ترتیب، ترک تحصیل به عنوان یک پدیده امرجنت و پیچیده ظهور می‌کند که محصول تعاملات دوسویه، حلقه‌های بازخوردی و اثرات تراکمی میان عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی و نهادی است.

بحث و نتیجه گیری

قرار گرفتن در مسیر توسعه و دستیابی به اهداف آن مستلزم هماهنگی و تقویت کارکرد زیرسیستم های مختلف نظام اجتماعی است که نهاد آموزش و پرورش، به واسطه نقش آن در تولید و بازتولید سرمایه انسانی، جایگاهی محوری در این فرآیند دارد (زاهدی، ۱۳۸۶: ۲۵۷). با این حال، ترک تحصیل به عنوان یکی از برون دادهای منفی این نهاد، نه صرفاً یک ناکامی آموزشی، بلکه نشانه ای از عدم تعادل در برهم کنش میان زیرسیستم های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی است. این پدیده با پیامدهایی انباشتی در سطوح خرد، میانه و کلان، از طریق تضعیف توانمندی های فردی و اجتماعی، می تواند نظام اجتماعی را در دستیابی به اهداف توسعه با انسداد مواجه سازد. از این رو، شناسایی سازوکارها و علل شکل گیری ترک تحصیل، به منزله پیش شرط مداخله مؤثر، در کانون توجه این پژوهش قرار گرفت و بدین منظور، عوامل مؤثر بر ترک تحصیل از طریق مرور سیستماتیک ادبیات داخلی تحلیل شد.

یافته ها نشان می دهد که تداوم تحصیل در برابر مجموعه ای از فشارهای ساختاری و نهادی آسیب پذیر است و در شرایطی که سیاست ها و مکانیزم های حمایتی کارآمد از سوی ساختارهای کلان فراهم نباشد، کنشگران به ناچار به راهبردهای فردی و بعضاً حذفی، از جمله ترک تحصیل، متوسل می شوند. در واقع ترک تحصیل دانش آموزان بیش از هر چیز در پیوند با نابرابری های اقتصادی، فرهنگی، فضایی و نهادی شکل می گیرد. سرمایه اقتصادی خانواده به عنوان منبع تأمین نیازهای اولیه، تضمین بقا و امکان برنامه ریزی برای آینده، نقش زیربنایی در تداوم تحصیل دارد. در شرایط فقر، تحصیل نه تنها به عنوان یک سرمایه گذاری بلندمدت تلقی نمی شود، بلکه به دلیل هزینه های مستقیم و غیرمستقیم آن، به ویژه در مناطق روستایی و کم برخوردار، به فعالیتی پرهزینه و کم ثمر تبدیل می گردد. فشارهای معیشتی، خانواده ها را به سمت اولویت بخشی به اشتغال کودک یا خروج

زودهنگام از مدرسه سوق می‌دهد و انرژی اقتصادی لازم برای حمایت از مسیر تحصیلی را تضعیف می‌کند.

در کنار آن، سرمایه فرهنگی خانواده نقش تسهیل‌کننده یا بازدارنده در ورود، سازگاری و ماندگاری دانش‌آموزان در مدرسه ایفا می‌کند. سطح سواد والدین، نگرش آنان به ارزش تحصیل، توانایی تعامل با مدرسه و درک منطق آموزشی، بر تجربه تحصیلی دانش‌آموزان اثر مستقیم دارد. در خانواده‌هایی با سرمایه فرهنگی پایین، مدرسه اغلب به عنوان نهادی بیگانه و نامرتب با زندگی روزمره تلقی می‌شود و حمایت لازم برای عبور از چالش‌های تحصیلی شکل نمی‌گیرد. این وضعیت به کاهش انگیزه، افت تحصیلی و شکل‌گیری تجربه شکست منجر می‌شود و پیوند دانش‌آموز با مدرسه را سست می‌کند.

بر اساس نظریه کجروی مرتن نیز تجربه شکست تحصیلی، کاهش انگیزه، فقدان احساس تعلق به مدرسه و بی‌اعتمادی به کارکرد سواد، بیانگر شکاف میان اهداف اجتماعی و وعده داده شده از طریق تحصیل، نظیر ارتقای منزلت اجتماعی و امنیت اقتصادی، برای تحقق این اهداف است. در چنین شرایطی، فشار آنومیک تشدید شده و ترک تحصیل به عنوان راهبردی جایگزین و نوآورانه برای مواجهه با این شکاف پدیدار می‌شود. این وضعیت در پیوند با منظومه‌ای از کژکارکردها در فرایند تعلیم و تربیت مانند ضعف کیفیت آموزشی، کمبود امکانات و ناتوانی نظام آموزشی در پاسخ به نیازها و انتظارات دانش‌آموزان، از منظر نظریه مقاومت دانش‌آموزان را به کنشی فعال، معنادار و گاه مقاومت‌طلبانه در برابر تجربه‌ای بی‌معنا، ناکارآمد یا طردکننده تبدیل می‌کند.

نظریه گزینش عقلانی کلמן نیز نشان می‌دهد که انباشت هم‌زمان فشارهای اقتصادی، ناکامی تحصیلی، ضعف حمایت خانوادگی و محدودیت‌های محیطی، هزینه‌های ادامه تحصیل را افزایش داده و در مقابل، منافع ادراک شده آن را کاهش می‌دهد. در چنین شرایطی، کنشگران با محاسبه هزینه-فایده، ادامه تحصیل را فاقد

توجه اقتصادی، روانی یا اجتماعی ارزیابی کرده و ترک تحصیل را به عنوان انتخابی عقلانی برمی‌گزینند (ترنر، ۱۳۹۴: ۶۱۹-۶۲۲).

ترک تحصیل با محروم‌سازی افراد از سرمایه فرهنگی نهادینه‌شده، آنان را در چرخه بازتولید نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی قرار می‌دهد (سوئدبرگ، ۱۳۹۸: ۳۴۹). همان‌گونه که بورديو تأکید می‌کند، سرمایه‌ها درهم‌تنیده و قابل تبدیل‌اند (بورديو و پاسرون، ۱۹۷۷)؛ ازاین‌رو، محرومیت از سرمایه فرهنگی، امکان تبدیل آن به سرمایه اقتصادی و بهبود موقعیت اقتصادی-اجتماعی را محدود می‌سازد (ریتزر، ۱۳۷۴: ۷۲۸) و آسیب‌پذیری افراد را در برابر مسائل اجتماعی افزایش می‌دهد. بدین ترتیب، ترک تحصیل نه تنها پیامدی فردی، بلکه سازوکاری ساختاری در بازتولید نابرابری‌ها و تضعیف توسعه انسانی و اجتماعی است.

بر اساس یافته‌ها می‌توان گفت ترک تحصیل پدیده‌ای پیچیده و چندبعدی است که نه حاصل یک عامل منفرد، بلکه برآیندی امرجنت از شبکه‌ای درهم‌تنیده از روابط علی و حلقه‌های بازخوردی میان عوامل اقتصادی، فرهنگی، نهادی و فضایی است. این پدیده از یک سو محصول شرایط ساختاری نامتعادل است و از سوی دیگر، با محروم‌سازی افراد از فرصت‌های آموزشی و سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی، خود به بازتولید همان شرایط ساختاری یاری می‌رساند و به مثابه گره‌ای مرکزی در شبکه آسیب‌های اجتماعی عمل می‌کند. بر این اساس، مداخله در مسئله ترک تحصیل مستلزم رویکردی سیستمی و چندسطحی است که هم‌زمان سطوح خرد (دانش‌آموز و خانواده)، میانه (مدرسه و نهادهای محلی) و کلان (سیاست‌گذاری آموزشی، رفاهی و توسعه‌ای دولت) را در بر گیرد. تمرکز بر متغیرهای کلیدی شبکه، توجه به منطق زمان‌بندی مداخله و تقویت ظرفیت‌های نهادی مدرسه در تعامل با سیاست‌های حمایتی کلان، می‌تواند امکان مداخله مؤثر، تضعیف حلقه‌های بازخورد منفی و شکستن چرخه معیوب بازتولید ترک تحصیل را فراهم آورد. از این منظر، مدرسه نه تنها محل بروز مسئله، بلکه یکی از کانون‌های راهبردی مداخله است که کارآمدی

عوامل موثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان در ایران...؛ نوغانی دخت بهمنی و محمدی | ۳۷

آن وابسته به هم‌افزایی با ساختارهای حمایتی و سیاستی دولت خواهد بود.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ تضاد منافی ندارند.

سپاسگزاری

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی مصوب دانشگاه فردوسی مشهد به شماره ۶۲۱۷۸ می‌باشد.

ORCID

Mohsen Noghani

Dohkt Bahmani

Mahla Mohammadi

<https://orcid.org/0000-0002-6065-0502>

<https://orcid.org/0000-0003-1780-8367>

منابع

- اقدسی، علی نقی و زینال فام، افسانه. (۱۳۹۱)، عوامل محیطی و اجتماعی موثر در ترک تحصیل (بازماندگان از تحصیل) دانش آموزان دختر دبیرستان های شهرستان میاندوآب در سال تحصیلی ۸۹-۹۰، *آموزش و ارزشیابی (علوم تربیتی)*، ۵(۱۷): ۱۱۳-۱۳۰.
- امینی باغ، علی؛ بارخدا، جمال و شیربگی، ناصر. (۱۴۰۲)، واکاوی عوامل ترک تحصیل دانش آموزان مددجوی کمیته امداد امام خمینی (ره) شهرستان سنندج و راهکارهای مقابله با آن، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت*، ۶۹: ۱۶۹-۱۹۶.
- بورديو، پیر. (۱۳۹۶)، *نظریه کنش، دلایل عملی و انتخاب عقلانی*، ترجمه: مرتضی مردیها، تهران: نشر نقش و نگار.
- بهارلو، فیروزه و بهروز، فاطمه. (۱۳۹۸)، راهکارهای عملی مدیریت کلاس درس در مدارس ابتدایی، *پژوهشنامه اورمزد*، ۴۷: ۲۷-۵۴.
- بیرانوند، سارا؛ فیروزآبادی، سید احمد و صادقی، رسول. (۱۴۰۱)، تفاوت های روستا-شهری ازدواج و ترک تحصیل دختران در دوره متوسطه دوم (دبیرستان)، *نامه انجمن جمعیت شناسی ایران*، ۱۷(۳۳): ۵۱-۷۶.
- ترنر، جان اتان. (۱۳۹۴)، *نظریه های نوین جامعه شناختی*، ترجمه: علی اصغر مقدس، مریم سروش، تهران: جامعه شناسان.
- تنهایی، ابوالحسن. (۱۳۹۱)، *شناخت تحلیلی نظریه های جامعه شناسی مدرن در گذار به مدرنیته*، تهران: نشر علم، چاپ اول.
- چوپانیان طوسی، محمد ابراهیم. (۱۳۸۲)، بررسی علل ترک تحصیل و افت تحصیلی دانش آموزان شبانه روزی های استان خراسان، *مددکاری اجتماعی*، ۱۴: ۴۲-۵۲.
- حاضری، علی محمد و رضا پور، اسماعیل. (۱۳۹۲)، مطالعه برخی عوامل موثر بر بروز مقاومت دانش آموزان در برابر هنجارهای مدرسه؛ بررسی دبیرستان های شهر تهران، *مجله جامعه شناسی ایران*، ۱۴ (۴): ۳۵-۶۲.
- حسینی، ابوالفضل و مجدی، علی اکبر. (۱۴۰۳)، *اینرسی سازمانی در ایران؛ یک مرور سیستماتیک*، مدیریت سازمان های دولتی، ۱۳ (۱(۴۹)): ۹۳-۱۰۸.
- رمضانی، احمد. (۱۴۰۲)، شناسایی و اولویت بندی علل مؤثر بر ترک تحصیل دانش آموزان دختر دوره متوسطه دوم شهرستان تکاب، *روانشناسی و علوم تربیتی در هزاره سوم*، ۷(۳): ۸۵۱-۸۶۱.
- ریچارد، سوئدبرگ. (۱۳۹۸)، *اصول جامعه شناسی اقتصادی*. ترجمه: سمیرا کاظم پوریان، تهران:

دنای اقتصاد.

ریتزر، جرج. (۱۳۷۴)، *نظریه های جامعه شناسی در دوران معاصر*، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.

زاهد بابلان، عادل و کریمیان پور، غفار. (۱۴۰۳)، *واکاوی پدیده ی تحصیل گریزی در دانش آموزان مناطق مرزی ثلاث باباجانی: (مطالعه ای پدیدارشناختی)*، *مطالعات آموزشی و آموزشگاهی*، ۱۳ (۱): ۲۲۸-۲۱۷.

زاهدی مازندرانی، محمد جواد. (۱۳۸۶)، *توسعه و نابرابری*، تهران: نشر مازیار.

زمانی پور، سعید. (۱۴۰۱)، *بررسی و مدیریت افت دانش آموزان در زمان کرونا و ترک تحصیل دانش آموزان بر اثر جدایی و طلاق والدین مقطع ابتدایی مناطق محروم استان اصفهان ناحیه ۳، پژوهش های نوین در مدیریت کارآفرینی و توسعه کسب و کار*، ۳ (۱): ۴۰۰-۴۱۱.

سپیدنامه، بهروز؛ مومنی، حسن و سلیمان نژاد، محمد. (۱۳۹۵)، *شناسایی دلایل ترک تحصیل دانش آموزان مقطع ابتدایی منطقه آموزش و پرورش موسیان (نواحی روستایی)*، *توسعه محلی (روستایی - شهری)*، ۸ (۱): ۱۶۷-۱۹۸.

سن، آمارتیا. (۱۳۸۱)، *توسعه یعنی آزادی*، ترجمه: محید محمودی، تهران: دستان. سنجرى فر، على اصغر. (۱۴۰۰)، *بررسی رابطه وضعیت اقتصادی و کسب و کار والدین با ترک تحصیل فرزندان، نشریه مدیریت کسب و کارهای دانش بنیان*، ۲ (۱): ۷۹-۸۸. سیاح، علی و چراغی، مهدی. (۱۴۰۱)، *بررسی عوامل موثر بر افراد بازمانده از تحصیل در دانش آموزان دوره دوم متوسطه روستاهای استان زنجان، نشریه پژوهش های جغرافیای اقتصادی*، ۲ (۶): ۷۶-۹۴.

شاهمحمدی، انور و بهمنی، مهری. (۱۳۹۹)، *واکاوی عوامل موثر بر ترک تحصیل دختران روستایی با رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد: مورد استان کردستان، تدریس پژوهی*، ۸ (۳): ۱۹۴-۱۷۱.

صیادیان برخوردار، محدثه و عنبری، موسی. (۱۴۰۱)، *رسم کودک همسری و نابرابری در آموزش رسمی دختران روستایی (مطالعه روستاهای شهرستان الشتر)*، *نشریه نامه انسان شناسی*، ۱۹ (۳۵): ۱۱۱-۱۳۶.

ظهرهوند، راضیه؛ کیامنش، علیرضا؛ خسروی؛ زهره و اخوان تفتی، مهناز. (۱۳۸۹)، *رابطه درگیری مدرسه ای با عملکرد تحصیلی و گرایش به ترک تحصیل در دانش آموزان دوره راهنمایی، فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۱۰۲: ۴۹-۷۰.

عارفی، مرضیه. (۱۳۸۳)، شناسایی متغیرهای اثرگذار بر ترک تحصیل زود هنگام دختران دوره راهنمایی تحصیلی، زن در توسعه و سیاست، ۲(۳): ۱۴۷-۱۶۱.

عجم‌اوغلو، دارون و رابینسون، جیمزای. (۱۴۰۱)، چرا ملت‌ها شکست می‌خورند؟ ریشه‌های قدرت، ثروت و فقر، ترجمه: محسن میردامادی، محمدحسین نعیمی‌پور، تهران: نشر ستاره سبز.

فرضی زاده، زهرا؛ طالب، مهدی و متوسلی، محمود. (۱۳۹۶)، بررسی موانع تحصیل دختران روستایی (پژوهشی کیفی)، فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۳(۱): ۱۱۵-۱۳۴.

کلانتری، رباب؛ باقری پرمهر، شعله و موسوی نیک، سیدهادی. (۱۴۰۲)، شناسایی کودکان در معرض بازماندگی از تحصیل در مقطع دبستان با بکارگیری یک مدل پرویت، تحلیل‌های اقتصادی توسعه ایران، ۹(۲): ۲۵۱-۲۷۶.

کلمن، جیمز. (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: نی.

کیخا، فاطمه. (۱۴۰۰)، تاثیر بیماری والدین بر ترک تحصیل دانش‌آموزان ابتدایی، مطالعه روانشناسی و علوم تربیتی، ۲۲: ۴۳۷-۴۵۰.

ماشینچی، علی اصغر؛ و رهبر، مریم. (۱۳۹۸)، بررسی عوامل محیطی و اجتماعی موثر در ترک تحصیل در مناطق روستایی، مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، ۲۲: ۱۸۱-۱۹۴.

متقی، شکوفه؛ یزدی، سیده منوره؛ بنی جمالی، شکوه السادات؛ و درویشه، زهرا. (۱۳۹۳)، ارتباط معلم - دانش آموز و تصمیم به ادامه یا ترک تحصیل: نقش واسطه ای: نقش واسطه های انگیزش خود تعیین گری و عملکرد تحصیلی، پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۸(۲۷): ۳۵-۵۸.

مظفری قره بلاغ، صدیقه و چراغی، مهدی. (۱۴۰۱)، شناسایی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل دانش آموزان در مقطع متوسطه مناطق عشایر شهرستان ماهشان، مطالعات برنامه ریزی قلمرو کوچ نشینان، ۲(۲): ۱۵۱-۱۶۰.

موسیوند، محبوبه؛ زارغان، منصوره و کابلی، مریم. (۱۴۰۲)، تدوین الگوی ساختاری ترک تحصیل براساس یادگیری خودراهبر و عملکرد خانواده با میانجیگری ذهن آگاهی در میان دانش آموزان دختر، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۲۲(۸۸): ۱۵۱-۱۷۱.

والاس، روت و ولف، الین. (۱۳۹۶)، نظریه های معاصر جامعه شناسی، گسترش سنت کلاسیک، ترجمه: مهدی داودی، تهران: نشر ثالث.

یار احمدی، یحیی؛ یوسفی، ناصر و شیربگی، ناصر. (۱۳۹۱)، تدوین و آزمون یک مدل انگیزشی برای پیش‌بینی تصمیم دانش‌آموزان پایه‌ی سوم راهنمایی و اول دبیرستان مناطق روستایی

شهرستان سنندج به ادامه یا ترک تحصیل در دوره‌ی دبیرستان، دست‌آوردهای روان‌شناختی، ۱۹(۱): ۸۱-۹۸

یاری، علی. (۱۴۰۰)، مدیریت و واکاوی عوامل موثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان مدارس ابتدایی پسرانه و دخترانه شهرستان زرین دشت در دوران شیوع بیماری کرونا، نشریه پژوهش‌های نوین در مدیریت کارآفرینی و توسعه کسب و کار، ۲(۴): ۳۶-۵۱.

References

- Ali, K., Yaseen, M. R., Makhdum, M. S. A., Quddoos, A., & Sardar, A. (2021). Socioeconomic determinants of primary school children dropout: a case study of Pakistan. *International Journal of Educational Management*, 35(6), 1221-1230.
- Azelama, B. A., & Osumah, O. A. (2022). Relationship between academic staff withdrawal behaviours and administrative effectiveness of heads of department of universities, *International Journal of Research in Counseling and Education*, 6 (1), 17-26.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. C. (1977), *Reproduction in education, society and culture*. (R. Nice, Trans.), London: Sage Publications.
- Bowen, J. (2003). *A History of Western Education* (Volumes 1, 2 and 3) (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203463871>
- Branson, Nicola, Clare Hofmeyr, and David Lam. 2014. "Progress Through School and the Determinants of School Dropout in South Africa." *Development Southern Africa* 31 (1): 106–126.
- Brundtland, G. H., & Mansour, K. (2010). World Commission on Environment and Development (WCED). 1987. *Our common future*, 2010.
- Chang, D. (2017). What is the safety and efficacy of platelet-rich plasma in adults pertaining to wound healing and aesthetic rejuvenation. *Cosmetol & Oro Facial Surg*, 3(119): 2.
- Chapman, C., Laird, J., & KewalRamani, A. (2011). Trends in high school dropout and completion rates in the United States: 1972– 2009 (NCES 2012-006). Washington, DC: *National Center for Educational Statistics*. Retrieved from <http://nces.ed.gov/pubsearch>.
- Coleman, J. S. (1968). Equality of educational opportunity. *Integrated education*, 6(5), 19-28.
- Ecker-Lyster, M., & Niileksela, C.R. (2016). Keeping Students on Track to Graduate: A Synthesis of School Dropout Trends, Prevention, and Intervention Franklin, B. J. & Trouard, S. B. (2016). Comparing Dropout Predictors for Two State-Level Panels Using Grade 6 and Grade 8 Data. *Journal of Educational Research*, 2016, Vol. 109(6), pp. 631-639.

- Gholampour, M., & Ayati, M. (2019). Narrative inquiry into school dropout of a rural girl student. *Women's Research Journal*, 10(30), 49–70. [In Persian]
- Giroux, H. (1983), *Theory & resistance in education*. Massachusetts: Bergin & Garvey. <https://www.worldbank.org/en/topic/education/overview>
- Hutton, B., Salanti, G., Caldwell, D. M., Chaimani, A., Schmid, C. H., Cameron, C., ... & Moher, D. (2015). The PRISMA extension statement for reporting of systematic reviews incorporating network meta-analyses of health care interventions: checklist and explanations. *Annals of Internal Medicine*, 162(11), 777-784.
- Jones-Esan, L. (2022). Public-Private Participation in Funding University Education in Sub-Saharan Africa: A Nigerian Case-Study for Sustainable Development. *IntechOpen*. doi: 10.5772/intechopen.99940
- Kearney, C. A. (2008). School absenteeism and school refusal behavior in youth: A contemporary review. *Clinical Psychology Review*, 28, 451–471.
- Khoramian, S. (2023). Investigating the factors affecting school dropout and providing solutions for its reduction among students under the coverage of Imam Khomeini Relief Foundation in Bojnourd in the academic year 2021–2022. *Psychology and Educational Sciences*, 53, 213–256. [In Persian]
- Khupe, M., Ncube, D.D. and Moyo, S. (2015), *An Assessment of Factors Contributing to High Secondary School Pupils Dropout Rate in Zimbabwe*, Vol. 3, ISSN: 2394-5788.
- Kotok, S., Ikoma, S. & Bodovski, K. (2016). School Climate and Dropping Out of School in the Era of Accountability. *American Journal of Education*, Aug 2016, Vol. 122(4), pp. 569- 599.
- Lessard, A., Butler-Kisber, L., Fortin, L. & Marcotte, D. (2014). Analyzing the Discourse of Dropouts and Resilient Students. *Journal of Educational Research*, Vol. 107, Iss. 2: 103- 110.
- Oguzor, N.S. (2014). Managing Higher Education for Sustainable Development in Nigeria: Implications for Policy Challenges. *Journal of Economics and Business Research*, 17, 25-35.
- Okidi, J.A., Ssewanyana, S., Bategeka, L. and Muhumuza, F. (2004), “Operationalising pro-poor growth: a country case study on Uganda”, available at: <http://www.businessenvironment.org/dyn/be/docs/98/oppguganda.pdf>.
- Okumu, I.M., Nakajjo, A. and Isoke, D. (2008), “Socio-economic determinants of primary school dropout: the logistic model analysis, *Economic Policy Research Center*”, MPRA Paper No. 7851, available at: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/7851/>.

- Pickering, C., & Byrne, J. (2014), the benefits of publishing systematic quantitative literature reviews for PhD candidates and other early-career researchers. *Higher Education Research and Development*, 33(3), 534–548.
- Rosalina, P. D., Dupre, K., & Wang, Y. (2021), rural tourism: A systematic literature review on definitions and challenges. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47, 134-149.
- Sakti, A. D., Rahadiano, M. A. E., Pradhan, B., Muhammad, H. N., Andani, I. G. A., Sarli, P. W., ... & Wikantika, K. (2021). School location analysis by integrating the accessibility, natural and biological hazards to support equal access to education. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 11(1), 12.
- UNESCO (2020), Crisis-sensitive Educational Planning. Education Sector issue notes no 2.4, UNESCO COVID-19 Education Response
- USAID (2015). “School Dropout Prevention Pilot Program: Reaching at-Risk Students to Ensure They Stay in School.”
- Webb, O. J., & Cotton, D. R. E. (2018). Early withdrawal from higher education: a focus on academic experiences. *Teaching in Higher Education*, 23(7), 835–852.
- Whittemore, R., & Knafl, K. (2005). The integrative review: updated methodology. *Journal of advanced nursing*, 52(5), 546-553.
- Zacks, S., & Hen, M. (2018). Academic interventions for academic procrastination: A review of the literature. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 46(2), 117–130.

استناد به این مقاله: نوغانی دخت بهمنی، محسن، محمدی، مهلا. (۱۴۰۴). عوامل موثر بر ترک تحصیل دانش‌آموزان در ایران؛ مرور سیستماتیک بر مطالعات انجام شده، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۳۲ (۱۰۹)، ۴۳-۱. DOI: 10.22054/qjss.2026.86153.2891

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...